

İRADA İBRAHIMOVA
Azərbaycan Tibb Universiteti
irada@mail.ru
Bakı ş., Bakixanov 23

İNGİLİS ƏDƏBİ DİLİNİN YARANMASI TARİXİ

Məqalə ədəbi ingilis dilinin yaranmasına həsr edilmişdir. Bildiyimiz kimi, ədəbi dil bir sıra dialektlərin cəmindən formalaşır. Yerli dialektlərdən fərqlənən standart danışıq dili, XVIII əsrin qrammatik, fonetik qaydalarına və lüğət tərkibinə əsaslanırdı. Bu dövrün danışıq sözlərinin mənbəyi iki yüz il əvvəl əvvəlki dövrdən başlamışdır. Ədəbi ingilis danışıq dilinin standart formada işlənməsinə baxmayaraq, o, standart yazı kimi sabit deyildi. Danışıq dili qeyri-standart danışıq formasının təsiri altında, yazı formasından fərqli olaraq, asanlıqla dəyişikliklərə məruz qalmışdı.

Yeni İngilis Dili dövrü ərzində ədəbi dil həm yerli danışıq dialektləri əsasında keyfiyyətcə təkmilləşmiş, həm də onun lüğət tərkibi xeyli zənginləşmişdir. Müasir regional dialektlərinin tarixi Orta İngilis Dili dövründən başlayır. Regional dialektlər aşağıdakı kimi bölünür. Cənub dialekti Cənubi-Şərq və Cənubi-Qərb dialektlərinə Midland dialekti, Şərqi Mərkəzi və Qərbi Midland dialektinə, Şimal dialekti daxil olmaqla Şimal və cənub dialektlərinə ayrılır. Bu dialektlər qorunub Orta İngilis Dili dövründə olan fərqlərin bir çoxu standart dilin təsiri altında, sosial və mədəni əlaqələr nəticəsində aradan qalxmışdır. Müasir dövrdə dialektlər arasında olan fərqlər isə Orta İngilis və hətta Qədim İngilis dili dövründə qalmışdır. İngilis dilinin yazı formasının yayılması və qəbul edilməsində ilk çaplarının böyük təsirinin olmasını demək çətindir. Onların istifadə etdikləri ədəbi ingilis dili hələ Coserin dövründə inkişaf etməyə başlamışdır. Bu linqvistik dəyişmələr keçən yüz il ərzində baş vermişdir. Bu dövrdə çap olunmuş kitablar İngiltərənin geniş kütləsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Məqalədə bir sıra nümunələr verilir, onların yaranma tarixləri göstərilir.

Açar sözlər: ədəbi dil, ingilis dili, dilin tarixi, dilçilik, yazı forması.

Qərbi Avropada XV və XVI əsrlər klassik incəsənət, ədəbiyyat və mədəniyyətin çiçəklənməsi kimi qeyd edilir. Yeni burjuaziya cəmiyyətinin yaranması təhsil, elmi, ədəbiyyat və incəsənətin də inkişafına böyük təsir göstərirdi. XII əsrin əvvəllərində bünövrəsi qoyulmuş Oksford və Kembric Universitetləri İngiltərədə yeni təhsil mərkəzinə çevrildi. Bu dövrdə XII Henri öz sarayına bir qrup savadlı alim və sənətkarları cəlb etmişdir. İxtisası olmayan və aşağı təbəqədən olan adamlar dini təhsil alaraq din xadimi olurlar. Bu qrupa həmçinin aşağı təbəqədən olan zadəganlar, tacirlər və sənətkarlar da daxil idi. Bildiyimiz kimi, ədəbi dil bir sıra dialektlərin cəmindən formalaşır. Yerli dialektlərdən fərqlənən standart danışıq dili, XVIII əsrin qrammatik, fonetik qaydalarına və lüğət tərkibinə əsaslanırdı.

Bu dövrün danışıq sözlərinin mənbəyi iki yüz il əvvəl əvvəlki dövrdən başlamışdır. Ədəbi ingilis danışıq dilinin standart formada işlənməsinə baxmayaraq, o, standart yazı kimi sabit deyildi. Danışıq dili qeyri-standart danışıq formasının təsiri altında, yazı formasından fərqli olaraq, asanlıqla dəyişikliklərə məruz qalmışdı.

Məktəblərdə əsas fənn latın dili idi. İngilis dili isə “kobud və qeyri-məhsuldar” dil adlandırılaraq latın dilini öyrənmək üçün bir qrup kimi işlədilir. Bu dövrdə bütün Avropada elmi və digər müqavilələrin latın dilində yaradıldı.

Bu klassik dilin təsiri altında ingilis dilinin lüğət tərkibi də zənginləşirdi.

Bu dövrün böyük nailiyyətləri nəticəsində və çap üsulunun kəşf edilməsi nəticəsində həm dil, həm də onun yazı forması inkişaf etməyə başladı.

“Süni yazı” adlandırılan çap üsulu 1438-ci ildə Almaniyada kəşf edilmişdir. İngilis dilində olan kitab 1476-cı ildə çapçı Vilyam Sakston tərəfindən çap olunmuşdur.

Vilyam Sankston 1442-ci ildə Kentdə anadan olmuşdur. 1441-ci ildə o, Briqge (Flabdriya) şəhərinə köçdü və həyatının 30 ilini orada keçirdi. Köləndə olarkən o, çapetmə üsulunu öyrəndi və 1478-ci ildə Bruqqədə öz mətbəəsini açdı. Bir neçə ildən sonar Sakston mətbəəsini İngiltərəyə gətirdi və Londonun yaxınlığındakı Vestmistrdə yerləşdirildi. Onun ilk çap etdiyi kitab özünün tərcüməsi olan “Troya və onun tarixi”nə həsr olunmuşdur. Bundan sonar Sakston bir çox kitab çap etdi. O, təxminən 100-ə yaxın kitab çap etmişdir ki, bunlardan əksəriyyətini o özü tərcümə yaxud redaktə etmişdir.

Sakstonun çap etdiyi kitablar işərisində İngiltərədə öz poemaları ilə məşhur olan Cefri Coser və onun müasirlərinin, Con Qover XV əsrin ən məşhur şairi Con Zidqeytin əsərləri, Tranviranın “Polixronika” əsəri də var idi.

Sakston və onun həmkarları, klassik müəlliflərin əsərlərindən və yaxud da dini, fəlsəfi, elmi mövzulardan çox orta əsr ədəbiyyatı ilə maraqlanırdılar. Onun çap etdirdiyi kitablardan dördü birini fransız dilindən tərcümələr təşkil edirdi.

Məsələn, Tomas Molarinin “Troya tarixinə dair hekayələr”, “Cəngavər Arturun ölümü” (The death of Artur) əsərləri məşhur idi.

Vilyam Sankston və onun həmkarları əlyazmaları çapa hazırlayarkən onları elə redaktə edirdilər ki, müasirlərinin London dialektində ingilis dilinə uyğun olsun. Bəzən redaktə zamanı əlyazmalarda düzəlişlərini bizə həmin dövrdəki linqvistik dəyişiklikləri görməyə imkan verir. Məsələn, Sakstonun aşağıdakı düzəlişlərini göstərmək olar:

Treviza: I – cleped ich, sheihe, as me trowel cheeping

Sakston: called, I ascended, aspen supposed və s. (3)

İngilis dilinin yazı formasının yayılması və qəbul edilməsində ilk çaplarının böyük təsirinin olmasını demək çətindir. Onların istifadə etdikləri ədəbi ingilis dili hələ Coserin dövründə inkişaf etməyə başlamışdır. Bu linqvistik dəyişmələr keçən yüz il ərzində baş vermişdir. Bu dövrdə çap olunmuş kitablar İngiltərənin geniş kütləsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

London danışıq tərzini demək olar ki, bütün başqa regionlarda da yazılı söz formasında istifadə edilirdi. Çapçıların işlətdiyi dil tərzini, ingilis ədəbi dilinin standart formasında çevrildi. Bu dil bütün İngiltərədə tanındı və qəbul edildi.

Beləliklə, coğrafi nöqtəyi-nəzərdən deyə bilərik ki, ingilis dilinin ölkədə yayılmış standart forması London danışıq dili əsasında yaranmışdır. Sosial baxımdan bu dil öz mənbəyini müxtəlif təbəqədən olan təhsilli adamlardan və din xadimlərindən almışdır. Orta təbəqələrdə təhsilin olması xeyli sayda adama təsir göstərirdi.

Təbiidir ki, yazı formasının inkişafına çapçıların da böyük təsiri olmuşdur.

Sakstonun yazı forması, bəzi qüsurlara baxmayaraq qarışıq əlyazmaların nizamlanmasına kömək etdi.

Sakstonun işlətdiyi sözlərin dəyişməz forması standart yazı forması kimi qəbul olunmuş və onların əksəriyyəti bu günə qədər dəyişməz qalmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sakstonun yazısı ondan əvvəlki, əsrin yazısından formalaşmış, lakin fonetik və konservativliyi cəhətdən ondan fərqlənir.

Bundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, 1476-cı ildə ilk kitab çapı, ingilis dilçiliyi tarixində bir dönüş nöqtəsi oldu və yeni ingilis dili dövrü başladı.

XX əsrdən XVII əsrə kimi ingilis ədəbiyyatı geniş şəkildə inkişaf etməyə başladı. Ədəbi nəşrlər həm sayca çox, həm də xüsusiyyətcə fərqli idilər. Nəşrlər o qədər çox idi ki, onların

hamısını saymaq çətindir. Biz yalnız dil tarixindən məşhur olan müəlliflərin bir neçəsinin adını deyə bilərik: XV əsrin ən tanınmış yazıçısı Cefri Coserin şagirdləri, Tomas Hokley (1370-1450) və Con Əlqeyt (1370-1450) və s. göstərə bilərik.

Coser dövrünün dili artıq gündəlik nitqdən çıxmışdı. Bu dil “auretik dil” kimi yazıçılar tərəfindən işlənib saxlanılır. Bu quruluşda olan abstrakt sözlərə “latın retvrik dilinin təsiri” güclü olmuşdur.

XVI əsrin ən görkəmli yazıçı şairlərindən biri də Tomas Mor (1478-1535) idi. O, əsərlərini həm latın, həm də ingilis dilində yazmışdır. Vilyam Tink isə Bibliyanın məhur tərcüməçisi idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Tindeylin ingiliscəsi nəinki kilsə dilinə həmçinin danışq dilinə də böyük təsir göstərmişdir. Bibliyanın 1611-ci ildə ingilis dilinə tərcüməsi, yaxud da Kinq Ceymsin Bibliyası Tindeylin tərcüməsinə əsaslanmış, rəsmi olaraq qəbul edilmiş və yazılmışdır.

XVI əsrin sonu və XVII əsrin əvvəllərində ədəbiyyatın, xüsusilə dramanın inkişafı, dilin zənginləşməsi ilə əlaqədardır.

Vilyam Şekspir (1564-1610) və onun müasirləri (Edmund Spenser, Xristofor Mario, Ben Conson, Fransız Bakon, Flir Sindey, Fransız Beymont, Con Freçer və s.) öz əsərlərini Erkən Yeni ingilis (EYİ) ədəbi dilində yazmışdır. Erkən yeni ingilis dili dövrü ədəbiyyat və lüğət tərkibinin sürətlə zənginləşməsi ilə xarakterizə olunur.

İngilis dilinin yazı forması danışq formasından qabaq standart şəkil almışdır (1).

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ingilis ədəbi dil Coser dövründən yaranmağa başlamışdır. Bu dövrdə ədəbi dil artıq öz yerini almış XV və XVII əsrlərdə çap vasitəsilə daha da inkişaf etmişdir. Dilin fonetik, qrammatik və lüğət tərkibi də inkişaf edib təkmilləşməyə başlamışdır.

XVI əsrdə yaşaş Con Hart qeyd edirdi ki, artıq kral sarayında və Londonda ədəbi ingilis dilindən istifadə edilirdi. Bundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, 1476-cı ildə ilk kitab çapı, ingilis dilçiliyi tarixində bir dönüş nöqtəsi oldu və yeni ingilis dili dövrü başladı. XX əsrdən XVII əsrə kimi ingilis ədəbiyyatı geniş şəkildə inkişaf etməyə başladı. Ədəbi nəşrlər həm sayca çox, həm də xüsusiyyətcə fərqli idilər. Nəşrlər o qədər çox idi ki, onların hamısını saymaq çətindir. Biz yalnız dil tarixindən məşhur olan müəlliflərin bir neçəsinin adını deyə bilərik: XV əsrin ən tanınmış yazıçısı Cefri Coserin şagirdləri, Tomas Hokley (1370-1450) və Con Əlqeyt (1370-1450) və s. göstərə bilərik. Coser dövrünün dili artıq gündəlik nitqdən çıxmışdı. Bu dil “auretik dil” kimi yazıçılar tərəfindən işlənib saxlanılır. Bu quruluşda olan abstrakt sözlərə “latın retvrik dilinin təsiri” güclü olmuşdur.

XVI əsrin ən görkəmli yazıçı şairlərindən biri də Tomas Mor (1478-1535) idi. O, əsərlərini həm latın, həm də ingilis dilində yazmışdır. Vilyam Tink isə Bibliyanın məhur tərcüməçisi idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Tindeylin ingiliscəsi nəinki kilsə dilinə həmçinin danışq dilinə də böyük təsir göstərmişdir. Bibliyanın 1611-ci ildə ingilis dilinə tərcüməsi, yaxud da Kinq Ceymsin Bibliyası Tindeylin tərcüməsinə əsaslanmış, rəsmi olaraq qəbul edilmiş və yazılmışdır.

VXII əsrdə Universitetlərdə tədris yeni ədəbi dilində aparılırdı. Bu dövrdə yazılı və danışq dili arasında demək olar ki, o qədər də fərq yox idi. Təhsil almış adamların çoxu qrammatik və fonetik qaydalara, dərsliklərə əsasən “düzgün” danışmağı öyrənmişdilər (4).

Yerli dialektlərdən fərqlənən standart danışq dili, XVIII əsrin qrammatik, fonetik qaydalarına və lüğət tərkibinə əsaslanırdı. Bu dövrün danışq sözlərinin mənbəyi iki yüz il əvvəlki dövrdən başlamışdır.

Ədəbi ingilis danışq dilinin standart formada işlənməsinə baxmayaraq, o, standart yazı kimi sabit deyildi. Danışq dili qeyri-standard danışq formasının təsiri altında, yazı formasından fərqli olaraq, asanlıqla dəyişikliklərə məruz qalmışdı.

Yeni İngilis Dili dövrü ərzində ədəbi dil həm yerli danışmaq dialektləri əsasında keyfiyyətə təkmilləşmiş, həm də onun lüğət tərkibi xeyli zənginləşmişdir.

Müasir regional dialektlərinin tarixi Orta İngilis (Oİ) Dili dövründən başlayır. Regional dialektlər aşağıdakı kimi bölünür (2).

Cənub dialekti Cənubi-Şərqi və Cənubi-Qərbi dialektlərinə Midland dialekti, Şərqi Mərkəzi və Qərbi Midland dialektinə, Şimal dialekti daxil olmaqla Şimal və cənub dialektlərinə ayrılır. Bu dialektlər qorunub Orta İngilis Dili dövründə olan fərqlərin bir çoxu standart dilin təsiri altında, sosial və mədəni əlaqələr nəticəsində aradan qalxmışdır.

Müasir dövrdə dialektlər arasında olan fərqlər isə Orta İngilis və hətta Qədim İngilis dili dövründə qalmışdır.

Ədəbiyyat

1. Ильиш Б.А. История английского языка. М., 1968
2. Смирницкий А.И. История английского языка (средний и новый период). М., МГУ, 1965
3. Brook Z.Y. A History of the English language. L., 1958
4. Ярцева Б.Н. Развитие национального литературного языка. М., 1969

И. Ибрагимова

Об истории возникновения английского литературного языка

Резюме

В статье говорится об истории возникновения английского литературного языка. Как известно, литературный язык формируется на основе множества разных диалектов.

Стандартный разговорный язык, отличный от родных диалектов, был основан на грамматическом, фонетическом и словарном запасе восемнадцатого века. Источник произнесенного слова этой эпохи начался двести лет назад с предыдущего периода. Хотя литературный английский язык разрабатывался в стандартной форме, он не был столь же устойчивым, как стандартное письмо. Разговорный язык легко подвергался изменениям, в отличие от письменной формы, под влиянием нестандартной разговорной формы.

В период Нового английского литературный язык улучшился на основе местных диалектов и значительно обогатил свой словарный запас. История современных региональных диалектов начинается с эпохи Среднего английского языка. Региональные диалекты делятся следующим образом. Южный диалект делится на юго-восточный и юго-западный диалекты диалекта Мидленд, восточно-центральный и западно-мидлендский диалекты, а также северный диалект, включая северный и южный диалекты. Эти диалекты сохраняются. Многие различия в эпоху Среднего английского были устранены в результате стандартных языковых, социальных и культурных отношений. Различия между диалектами в современную эпоху сохраняются в среднеанглийском и даже в древнеанглийском веке. Трудно сказать, что первое издание английского языка имеет большое влияние на распространение и принятие письменной формы.

Их литературный английский, который они используют, начал развиваться во времена Козера. Эти языковые изменения произошли за последние сто лет. Книги, изданные в этот период, имели большое значение для широкой массы Англии. В статье приводится ряд примеров, показывающих даты их возникновения.

Ключевые слова: литературный язык, английский язык, история языка, языкознание, формы письма.

İrada İbrahimova

**On the history of the English literary language
Summary**

The article is dedicated to the creation of the literary English language. As we know, literary language is formed from a number of dialects. The standard spoken language, different from native dialects, was based on the grammatical, phonetic, and vocabulary of the eighteenth century. The source of the spoken word of this era began two hundred years ago from the previous period. The differences between the dialects in the modern era remain in the Middle English and even in the Ancient English age. Although the literary English language was developed in standard form, it was not as stable as standard writing. The spoken language was subject to changes easily, unlike the form of writing, under the influence of the non-standard spoken form. During the

New English period, literary language has improved on the basis of local dialects and has significantly enriched its vocabulary. The history of modern regional dialects begins with the Middle English era. Regional dialects are divided as follows. The south dialect is divided into the South-East and South-West dialects of the Midland dialect, the East Central and West Midland dialects, and the North dialect, including the North and South dialects. These dialects are preserved. Many of the differences in the Middle English era have been eliminated as a result of the standard language, social and cultural relationships. The source of the spoken word of this era began two hundred years ago from the previous period. Although the literary English language was developed in standard form, it was not as stable as standard writing. The differences between the dialects in the modern era remain in the Middle English and even in the Ancient English age. It is difficult to say that the first edition of the English language has a great impact on the spread and adoption of the writing form. Their literary English, which they use, has begun to develop in Coser's time. These linguistic changes have taken place over the past hundred years. The article provides a number of examples, showing the dates of their submission.

Key words: literary language, English, history of language, linguistics, forms of writing.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 26.07.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Zemfira Məmmədova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur